

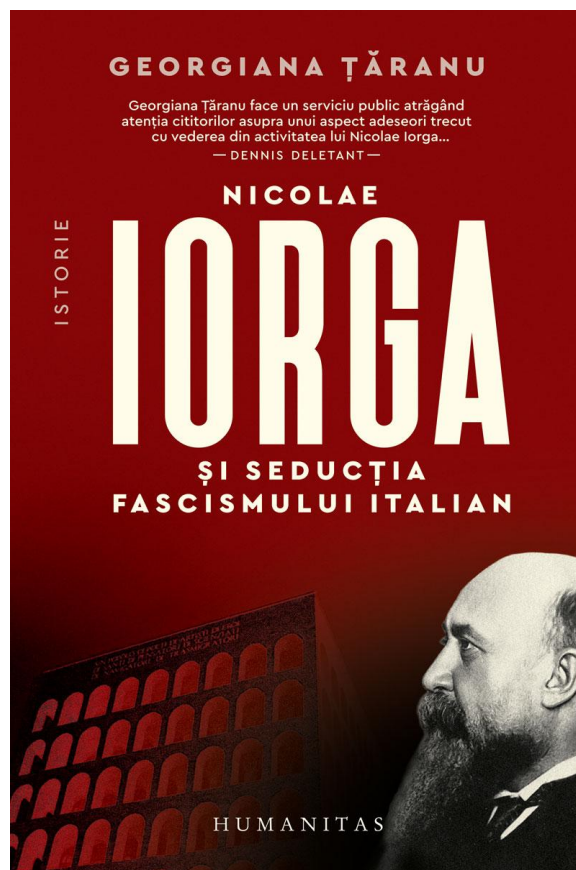
Pretexte pentru lectură

O relație complicată: Iorga și fascismul italian

de Alexandru FODOR

Personalitatea complexă a lui Nicolae Iorga s-a reflectat și în plan istoriografic. Felul în care a fost perceput marele istoric în deceniile care au urmat tragicei sale asasinări a evoluat în funcție de epocă și mai ales de interesele celor care scriau istoria. Printre lucrurile care nu s-au schimbat a rămas concepția care îl asimila pe Iorga drept erou al luptei antifasciste. Această imagine este paradoxală în condițiile în care Iorga nu a fost nici pe departe un adversar al fascismului italian, cu toate că a criticat vehement celelalte mișcări extremiste de dreapta. Lucrarea Georgianeii Țăranu își propune să remedieze această situație prin explorarea detaliată a relației lui Iorga cu Italia lui Mussolini. Ea arată că simpatia istoricului pentru regimul fascist nu a fost un accident, ci rezultatul relativ firesc al unui set de convingeri personale și politice ale lui Iorga. În această categorie pot fi incluse naționalismul, tendința spre autoritarism și lideri providențiali, simpatia pentru Italia și o viziune de politică externă panlatină. Însă factorul decisiv în seducerea lui Iorga de către fascism se va dovedi, așa cum arată și autoarea, imensa vanitate a acestuia.

A tunci când a ajuns în lucrarea sa dedicată începuturilor Islamului la capitolul consacrat califului Omar (de fapt Umar, dacă respectăm regulile de pronunție ale limbii arabe), Barnaby Rogerson a sintetizat personalitatea complexă a acestuia într-o singură frază. El afirma că „deși Omar era un bărbat pe care nu se putea să nu-l respecti, era în același timp imposibil să îl iubești”¹. Păstrând proporțiile, o evaluare similară poate fi aplicată și în cazul lui Nicolae Iorga. Bineînțeles, setul de calități și defecte care făcea acest enunț valabil în privința califului nu coincide întru totul cu cel corespunzător lui Iorga. La Iorga era vorba mai ales de impulsivitate, incisivitate dusă la extrem și mai ales vanitate. Compensa însă cu o energie și o erudiție ieșită din comun. Numele, sau cel puțin figura, lui Nicolae Iorga nu mai are nevoie de nicio prezentare. La urma urmei, chipul istoricului apare pe bancnota de 1 leu (cunoscuta bancnotă „verde”). Aceasta, în sine, este o dovadă a importanței personalității lui Iorga în istoria României. Evident, nu putem garanta că toți cei familiarizați cu figura lui Iorga de pe bancnotă sunt cunoscători avizați ai activității savantului; sau măcar a principalelor repere din biografia acestuia. Dacă alegem să fim pesimiști

¹ Barnaby Rogerson, *Moștenitorii Profetului Mahomed: cauzele schismei dintre șiiți și sunniți*, trad. Anca Delia Comăneanu, Iași, Polirom, 2007, p. 160.

(sau chiar malițioși) am estima că numărul celor din a doua categorie este în continuă scădere, mai ales pe fondul „modernizării” învățământului românesc.

Așa cum spuneam, numele lui Nicolae Iorga nu mai are nevoie de nicio prezentare. Poate fi considerat fără teama de a greși un adevărat geniu creator, ale cărui manifestări pot fi regăsite în majoritatea domeniilor de interes cultural și nu numai. Istorie, filosofie, literatură, jurnalism, teatru, artă, etnografie și lista poate continua. Așa cum semnalează și lucrarea pe care o vom analiza în rândurile următoare, Iorga a fost un polimat, adică un *homo universalis* de tip renescentist, individ extrem de dotat din punct de vedere intelectual, fizic sau spiritual, capabil de a excela pe multiple planuri. Printre cei incluși în categoria polimaților îi putem enumera, printre alții, pe Leonardo da Vinci, Isaac Newton, Benjamin Franklin, Aristotel, Johann Wolfgang Goethe, Gottfried Wilhelm Leibnitz, Comenius sau Arhimede. Sunt doar câteva nume care au darul de a arăta în ce companie selectă se află Iorga din acest punct de vedere. De altfel, meritele lui Iorga au fost recunoscute încă din timpul vieții, inclusiv în străinătate. La aflarea știrii asasinării sale, 47 de universități din întreaga lume au coborât drapelul în bernă. Detaliile biografice privitoare la istoricul român pot fi consultate cu ușurință, motiv pentru care nu vom insista asupra lor. Am considerat totuși necesar să punctăm câteva aspecte care să dea măsura adevăratului statut de care s-a bucurat personalitatea lui Iorga. Demers util atât la un nivel general, cât și în contextul necesității apariției lucrării de față.

Că mulți intelectuali însă, Iorga a luat neinspirată decizie de a se implica în politică, știrbindu-și astfel în parte prestigiul imens de care se bucura. Desigur, bunele intenții ale lui Iorga nu trebuie puse la îndoială. El nu a intrat în politică pentru a se căpătui (așa cum ne-au obișnuit din păcate foarte mulți politicieni, nu numai din prezent), ci pentru că a simțit că era dator să o facă. Patriotismul lui era sincer. În teorie, Iorga avea suficiente calități pentru a aduce

un plus scenei politice românești. În practică, avea câteva defecte profunde (analizate în cartea Georgianeii Țăranu²) care l-au împiedicat să aducă o contribuție cu adevărat pozitivă în viața politică românească. Pe unele dintre ele le-am menționat anterior. În special vanitatea excesivă a istoricului a fost principala sa slăbiciune, ea generând dimensiunea mesianică în care Iorga își vizualiza propria persoană. Bineînțeles, când folosim termenul „mesianic” nu avem în vedere vreo veleitate de lider de cult religios în stilul David Koresh. Însă Iorga se considera un ghid moral și intelectual al societății românești, de ale cărui îndrumări ar fi trebuit să țină cont toți actorii vieții publice românești, începând cu Tronul. Așa cum arată și autoarea, această presupunție este sprijinită inclusiv de modul în care înțelegea el să facă politică. Cu toate că a fondat și condus un partid, el nu s-a integrat niciodată cu adevărat în cutumele sistemului partinic. De altfel, acest lucru este cel mai vizibil cu ocazia episodului guvernării sale din 1931-1932. Ca prim-ministru, el a prezidat o largă coaliție care grupa o multitudine de formațiuni politice, cel mai important fiind Partidul Național Liberal, condus de I.G. Duca. Deși partidul său³ era în continuare activ, Iorga a făcut tot posibilul să diminueze rolul acestuia ca motor al guvernării Iorga în favoarea prestigiului personalității Nicolae Iorga. Probabil că dacă s-ar fi născut în Iran, Iorga s-ar fi simțit în largul lui din postura de ayatollah, instanță supremă peste a cărei autoritate nu se putea trece. Acest ego supradimensionat al istoricului, coroborat cu înclinația către autoritarism și naționalism, îl făcea și foarte vulnerabil la a se lăsa sedus de ideologia potrivită care îmbina aceste trăsături și care, pe deasupra, știa și cum să gâdile orgoliul marelui om de cultură. Exact acest lucru s-a întâmplat, așa cum își propune G. Țăranu să demonstreze, în relația lui Iorga cu regimul fascist al lui Mussolini.

Desigur, la prima vedere ipoteza pare scandaluoasă, când ne gândim la sfârșitul tragic al lui Iorga, ucis de o mișcare de extremă dreaptă. Moartea sa, precum și atacurile

² Georgiana Țăranu este cadru didactic la Universitatea „Ovidius” din Constanța. A urmat doctoratul la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române din București,

titlul lucrării sale de doctorat fiind *Nicolae Iorga și Italia. Angajamente istorice, culturale și politice (1890-1940)*.

³ Partidul Naționalist Democratic.

constante la adresa majorității mișcărilor de extremă dreaptă (începând cu nazismul și terminând cu legionarii, gogo-cușiștii și restul extremei drepte autohtone), au făcut ca Iorga să rămână cu o imagine postumă de portdrapel al luptei antifasciste; o imagine cultivată cu grijă de istoriografia română național-comunistă. Era, de altfel, o parte a efortului de revendicare a unor figuri în mod normal incompatibile cu comunismul de către regimul Ceaușescu, un alt exemplu sugestiv în acest sens fiind reabilitarea parțială a lui Ion Antonescu. Paradoxul este că această etichetă de antifascism este în contradicție flagrantă cu faptul că fascismul este exact singura formă de extremism de dreapta pe care marele istoric nu a combătut-o. Aici se află și punctul de plecare al motivației pe care se bazează demersul autoarei.

Ca să fim corecți, o mare parte din vină pentru o astfel de contradicție aparține intelectualității predominant de stânga, care a preluat decenii la rând retorica regimurilor comuniste și a consacrat-o. Inclusiv în prezent se folosește fără discernământ termenul de fascism pentru a indica mișcările de extremă dreaptă, la modul general. Realitatea este că, spre deosebire de extrema stângă (unde comunismul era o ideologie relativ unitară, în ciuda variațiilor locale venite de obicei din contribuțiile doctrinare ale liderilor dornici să-și lase amprenta - precum Lenin, Stalin sau Mao), extrema dreaptă era o colecție eterogenă de mișcări distincte, adaptate specificului național, motiv pentru care un bloc internațional al mișcărilor de extremă dreaptă nu putea fi decât o alianță temporară (ele fiind incompatibile pe termen lung). Este suficient să citim planurile naziștilor pentru noua ordine mondială de după câștigarea războiului din cartea lui Johannes Leeb și Joe Hydecker⁴ dedicată Procesului de la Nürnberg pentru a ne convinge de acest lucru. Românii, în calitate de popor latin, rămâneau în a doua categorie, în noua ordine nazistă, fără a fi supuși persecuțiilor care îi vizau pe slavi, africani, dar mai ales pe evrei.

Existau și diferențe la nivel teoretic între fascism și nazism. Astfel, fascismul nu era în mod inerent rasist sau antisemit. Nu excludea cele două trăsături, dar ele nu erau de la sine înțelese. Proba în acest sens o constituie și faptul că regimul Mussolini a adoptat târziu politici antisemite și a făcut-o în principal la insistențele lui Hitler. În schimb, nazismul era intrinsec rasist, neputând fi conceput altfel. O altă diferență poate fi identificată și în atitudinea față de creștinism. Dacă nazismul și-a făcut un scop din distrugerea creștinismului și înlocuirea lui cu un neopăgânism de factură teutonică, fascismul (ca și legionarismul de altfel) a considerat Biserica drept pilon fundamental al noii societăți pe care voia să o construiască. Vorbim, așadar, despre ideologii asemănătoare în multe privințe, dar totuși distincte. Este inadecvat în aceste condiții ca regimul lui Hitler să fie descris drept fascist. Bineînțeles, nimic din conținutul acestei digresiuni nu conferă și nu trebuie să confere o notă de respectabilitate fascismului în raport cu nazismul, dar credem că astfel de clarificări conceptuale sunt întotdeauna binevenite.

Lucrarea Georgiane Tăranu a fost publicată în anul 2025 la editura Humanitas și are 406 pagini⁵. Cartea nu a apărut din neant, fiind rezultatul a peste zece ani de cercetări minuțioase în această privință, începând cu teza de doctorat a autoarei. Volumul are la bază o colecție de studii dedicate diverselor aspecte ale relației lui Iorga cu fascismul italian, colecție apărută în anul 2015⁶. Vedem așadar o dezvoltare semnificativă a temei de către Georgiana Tăranu, beneficiind și de roadele acumulărilor din cei zece ani care le separă. Avem în vedere aici atât progresele înregistrate în stadiul cercetării în amintitul interval (vizibile și în bibliografie), cât și inerentul plus de maturitate survenit în evoluția ei ca cercetătoare. Diferențele sunt vizibile și în modul de structurare a subiectului. Vechea lucrare prezintă o abordare problematizată, firească în condițiile în care vorbim despre o colecție de studii disperate, chiar dacă

⁴ Joe J. Heydecker, Johannes Leeb, *Procesul de la Nürnberg*, trad. Adela Motoc, Ileana Bărbat-Sgarbura, București, Orizonturi, 1998.

⁵ Georgiana Tăranu, *Nicolae Iorga și seducția fascismului italian*, București, Humanitas, 2025.

⁶ Idem, *Nicolae Iorga și Italia lui Mussolini. Studii*, Cluj-Napoca, Editura Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2015.

integrate organic. Noua carte adoptă o expunere cronologică, potrivită unei edituri destinate publicului larg, precum Humanitas. Această diferență de optică se regăsește și în anumite procedee literare folosite, precum titlurile în limba italiană ale capitolelor. Sigur că deosebiriile pot fi explicate prin publicul distinct căruia i se adresează cele două volume, aspect reflectat și în identitatea editurilor care le-au asigurat publicarea. În primul caz avem o lucrare destinată cu precădere specialiștilor, cu accent deosebit pus pe rigurozitatea științifică. În al doilea, avem în față o carte care își propune să atragă și cititorul obișnuit. Din acest motiv rigurozitatea este îmbinată cu o formă atractivă și accesibilă acestuia.

Structura volumului este una obișnuită pentru astfel de lucrări, nelipsind inerentele secțiuni dedicate mulțumirilor autoarei, listei abrevierilor, notelor (exilate la finalul cărții, practică obișnuită a editurilor axate pe lucrări de popularizare), bibliografiei, dar și unui indice de nume. Corpul principal al cărții cuprinde 28 de capitole, la care se adaugă concluziile. Exceptând primele două capitole, care au rol introductiv (primul fiind argumentul), restul au titlul în limba italiană. Titlul conține un cuvânt sau o expresie care sintetizează tema capitolului. Fiecare este însoțit de un subtitlu în limba română. Un astfel de exemplu este capitolul 16, *Crescendo*, cu subtitlul *Începutul glorificării lui Mussolini*. Departe de a fi un simplu artificiu literar, aceste titluri în limba italiană sunt alese în contextul evoluției relației lui Iorga cu fascismul, reprezentând diversele borne care o marchează. Unele fac trimitere la starea de spirit a istoricului, cum ar fi *Marcia funebre* (titlul capitolului 18), care reflecta dispoziția sumbră a lui Iorga din cursul anului 1927. Altele, precum *Nemesi* (capitolul 7) îl indică pe rivalul său la câștigarea bunăvoinței regimului fascist, generalul Averescu.

Așa cum mărturisește și autoarea, ceea ce își propune lucrarea este să urmărească evoluția relației lui Nicolae Iorga cu regimul fascist, de la începuturi și până la moartea istoricului. Demersul Georgianeii Țăranu dorește să contribuie la reconstituirea cât mai fidelă a portretului real al lui Iorga prin cercetarea unei laturi prea puțin explorate anterior a personalității

acestuia. Într-un sens mai larg, analiza are scopul de a oferi un studiu de caz care să ajute eforturile istoricilor de înțelegere a resorturilor care îi determină pe mulți intelectuali să cadă în plasa atracției exercitate de regimurile autoritare conduse de lideri providențiali. Demonstrația autoarei este una solidă și susținută de o riguroasă documentare desfășurată în ambele sensuri (atât din surse românești, cât și italiene). Abordare este cât se poate de firească, dacă ținem cont de faptul că acest „mariaj” Iorga-fascism nu a fost niciodată într-un singur sens. De altfel, volumul prezintă în detaliu eforturile asidue și constante (deseori venite chiar din partea lui Mussolini personal) de a-l flata și atrage pe istoric. Materialul documentar folosit de autoare este vast. Pe lângă documente editate și inedite (din arhivele de la București, Roma sau Vatican), sunt utilizate, printre altele, informații provenite din scrierile lui Iorga (corespondență, memorii, note de călătorie, discursuri etc.), presa de epocă (în primul rând articolele lui Iorga din *Neamul Românesc*), însemnări ale diverșilor diplomați acreditați la București sau Roma. Lucrarea beneficiază de roadele literaturii de specialitate, reflectând stadiul actualizat al cercetării.

Concluzia inevitabilă în jurul căreia gravitează demonstrația Georgianeii Țăranu este că atracția lui Iorga față de fascism nu a fost un accident, ci rezultatul natural al concepțiilor politice și culturale ale istoricului. Concepții ce îmbinau înclinația spre autoritarism, naționalism, admirația sinceră pentru Italia (care precede cu mult ascensiunea fascismului) și o viziune a unei politici externe panlatine. Ideea unei apropieri de Italia nu era în principiu una rea, în condițiile în care statele revizioniste desfășurau o agresivă propagandă ce avea adepți influenți în Occident (cum ar fi lordul Rothermere, patronul tabloidului *Daily Mail*). România interbelică avea multe de pierdut și orice aliat în plus era binevenit. După cum o vor demonstra evoluțiile ulterioare, orientarea filofranceză și filobritanică a majorității clasei politice românești (în frunte cu Nicolae Titulescu) nu era o garanție suficientă. Pe acest fond se dezvoltă viziunea filoitaliană a lui Averescu și Iorga (care a pus în sprijinul ei o adevărată diplomatie personală) sau cea filogermană a lui Gheorghe Brătianu (care, dincolo de erorile sale de apreciere, s-a dovedit mai

realist decât Titulescu în privința pericolului sovietic). Aceste intenții bune ale lui Iorga însă au degenerat în abisurile compromisului moral pe care acesta îl va face până spre finalul vieții cu fascismul. Punctul culminant este atins cu ocazia războiului italo-etopian din 1935-1937, acoperit pe larg în însemnările lui Iorga. Însemnări care se citesc cu cea mai mare silă (ca să-l parafrăzăm pe istoricul german Ferdinand Gregorovius când vorbea despre scrisorile papei Adrian I către Carol cel Mare în care cerea insistent o serie de teritorii pentru Statul Papal), într-atât de departe mergea Iorga în tentativa de a justifica agresiunea italiană. Istoricul a ajuns să invoce argumente care i-ar fi făcut mândri pe cei mai înverșunați teoreticieni ai rasismului, lucru ironic dacă avem în vedere că Iorga în permanență a contestat vehement paradigma rasială în care funcționa regimul nazist. Până la urmă și felul în care concepea axa latină București-Roma-Paris ca o contrapondere la germani, la „maghiari și slavi”, trădează o oarecare gândire în termeni de rasă. Adică exact ce înfiera la Hitler. Oricum, acest episod rămâne o pată neagră pe imaginea unei personalități de excepție. De altfel, întreaga echilibristică mentală la care a fost nevoit în toți acești ani să recurgă Iorga pentru a justifica contradicțiile generate de susținere a sa pentru fascism (de ce fascismul era bun în comparație cu nazismul sau legionarismul? de ce un regim fascist era bun în Italia, dar în România nu? de ce susținea o apropiere de un regim care încuraja revizionismul maghiar așa cum o făcea Mussolini? de ce o apropiere româno-italiană era de dorit cu el la conducere și indezirabilă dacă o realiza un adversar politic? etc.) poate fi încadrată în registrul dublului standard care a marcat în multe momente luările sale de poziție. Această orbire a lui Iorga față de fascism a fost afectată iremediabil de acțiunile Italiei lui Mussolini după 1938. Însă nici atunci nu s-a dezis decât parțial și doar în privat. Georgiana Țăranu explică această disonanță cognitivă printr-o

încercare de a-și legitima atitudinea profascistă anterioară, explicație la care subscriem și noi. Iorga nu trebuie totuși blamat prea mult pentru această slăbiciune. Cu toții avem momente în care orgoliul ne împiedică să ne asumăm erorile de judecată anterioare. Până la urmă, numitorul comun al tuturor acestor manifestări înșirate în rândurile anterioare este imensa vanitate a omului Iorga. Însă cu toată simpatia sa față de Italia lui Mussolini, Iorga, după cum subliniază și autoarea, nu a fost un fascist, a fost doar sedus de acest regim și ceea ce reprezenta el. Este o apreciere în ton cu abordarea cercetătoarei, una care își propune, și reușește în opinia noastră, să construiască o imagine nuanțată, complexă, evitând verdictele simpliste. Fără îndoială, o imagine în consonanță cu complexitatea personalității lui Iorga. Să mai spunem că, deși tema este cu precădere una de istorie factuală, ea are și o vizibilă dimensiune imagologică.

Nu putem încheia fără a remarca actualitatea acestei lucrări, fiind imposibil de ignorat paralelele dintre evenimente și personaje descrise în carte, raportate la cele din prezent. Cel mai vizibil exemplu este războiul din Abisinia. Termeni întâlniți des în capitolul respectiv precum „ordine internațională bazată pe reguli”, „sancțiuni economice”, „transformarea agresorului în victimă” amintesc izbitor de actualul război din Ucraina. Actorii sunt alții, dar piesa este aceeași. Într-un sens mai larg, lucrarea se dorește a fi un avertisment la adresa puterii de seducție exercitate de lideri carismatici, cu anvergură mesianică, de tipul lui Mussolini. Avertismentul este cu atât mai valabil în contextul societății polarizate (înspre extreme) a ultimilor ani.

In concluzie, recomandăm această carte și, în ciuda impresiei pe care o lasă la prima vedere titlul ei, putem afirma cu tărie că lucrarea nu-și propune să distrugă imaginea lui Iorga, ci doar să contribuie la reconstituirea ei (în cel mai pur spirit rankian) exact așa cum a fost ea.